د علي اکبر اورکزي دېوان یا ګلشن افغان

د اتحاد جماهیر شوروي د ارمنستان د جمهوریت د مرکزي ښار ایروان په کتابخانه کي یو ډېر خوشخطه او ښکلی منقوش او مذهب (طلاکاري) او مصور دېوان سته، چي په هغه کتابخانه کي یې نمبر (۵۳۸) دئ.

نه پوهېږم چي دغه قلمي ښکلې او مصوره نسخه څنګه له پښتونخوا او کشمیره ارمنستان ته وړل سوې ده؟ د دې نسخې یو میکروفلم د کابل په عامه کتابخانه کي سته.

د نسخې خط ښکلی نستعلیق دئ، او ځیني مصور مخونه هم لري، د تصویر او تذهیب سبک یې کشمیری او متأخر دئ، خو د ښکلا او رنګ او تصویر او تذهیب اټکل یې په تور میکروفلم کي ښه نه کېږي، او فقط دوني ښکاري چي یوه ښکلې او ښه خوشخطه نسخه ده.

علي اکبر په قوم اورکزی دئ، دا پښتون قوم په تیراه او د کورمي په سیمو کي له قدیمه اوسي، او دا هغه وادي ده چي تر اسلام دمخه د کوشانیانو وروستني شهزادګانو او د کابلشاهانو په لاس کي وه او اکثر د هندوستان تجارتي کاروانونه او د فاتحانو لښکر به له دغو سیمو څخه تېرېدل.

کله چي امیر تېمورلنګ په ۸۰۰ هـ د هندوستان د نیولو لپاره له دغو سیمو څخه تېرېدی، د دې ځایو مشران شیخ احمد خواجه اوغاني او ملک محمد او لشکرشاه اوغاني او موسی اوغاني او شیخ عبدل وو[1] او مؤرخان د دې ځای د ایریاب او شنوزان درې یادوي، چي هلته یوه اوغاني قبیله اورکزئي اوسېده[1].

له دې تاریخي سنده ښکاري چي اورکزي اوغانان اووه – اته سوه کاله دمخه لا هم په دې ځای کي اوسېدل.

علي اکبر اورکزی له دې ځایه د ۱۱۶۵ هـ په حدودو کي هندوستان ته تللی او په اکثرو ښارو ګرځېدلی دئ، د ده وظیفه غالباً عسکریت دئ، خو په پښتو او دري ژبو ښه شاعر او لیکوال هم و.

د ده دېوان مردفي پښتو او دري برخي لري او یو سني مذهبه حنفي او د نقشبندي طریقې پیرو، باذوقه او ادیب پښتون ښکاري، د خپل دېوان مقدمه په دري داسي لیکي:

"سپاس و ستایش بی پایان و حمد و ثنای فراوان، مر متکلمی را سزاوار است که زبان هر حامد بچندین لغات مختلفه گویا گردانید و هر قومی رامعنی لغات تازی و دری[۳] و افغانی دانایند ... این فقیر احقر مولای سید بشر، علی اکبر بن قاسم خان اورکزئی قوم افغان، ساکن تیراه خیبر، در حداثت سن و آوان طفلی، که طبیعتش مانند کف مفلسان از نقد فن شاعری عاری بوده ... بفرمایش سلطان شوق، به تسوید غزلی چند بزبان افغانی که محاورۀ اسلاف و مانوس الاستعمال بود چند صفحه را سیاه ساخت و براقعات متفرقه مرقوم شد ... بعد ازان در عنفوان شباب در تعلم و آموختن این فن، نزد اکثری از اولوالالباب سعی مرفور بکار برده ... و چون این گلدسته مشتمل بر ازهار الفاظ رنگین و متضمن اثمار معانی شیرین است، به اتقای حضرت یزدان به (گلشن افغان) موسوم گشت...".

د ګلشن افغان لومړی غزل

زړه مي بل هغه دلبر په اور د غم کا		چي مي ورک په دغه اور د سترګو نم کا
هسي ما غوندي يې ډېر عالم خراب کړ		کرشمه و ناز پېشه چي يې صنم کا
د عالم په باب ژوندی له مړو بتر يم		که څوک شمار ځما په عين د عالم کا
سرومال تالا کوي پروا يې نه شي		که جهان سره برهم په يوه دم کا
لکه دی کاندي د هر عاشق په باب کي		د ازل حکم نه لوحه نه قلم کا
په دغه ساعت يې زړه له ما نه يووړ		اوس پخپله غلا انکار راوړي قسم کا
د سپين مخ په عکس هر شي ته به ګوري		د مضمون په نمايش يې جام د جم کا

هر ســـاعت به د يار ذکــــر کا په ژبه
که اکبر د زړه د زخم څوک مرهم کا

اکبر د هند په ښارو کي د پښتنو سره محشور و او له هيواده يې خپل سلامونه د وطن يارانو ته را استول، دی په يوه اوږده قصيده کي خپل ياران يادوي، چي يو څو بيته يې دا دي:

باده! والوزه وطن ته په رفتار شه		د هر چا له حاله ښېل ښېل خبردار شه
لکهنو له ښهره کوچ وکړه بهار ته[۴]		په کتهيرو پښتانه باندي ګذار شه
د سردار سرفراز خان پرسش لازم دئ		چي څښتن يې هم ياور هم مددګار شه
د حاجي اخون په قبر دعا وکړه		د يوسف په حال دانا او خبردار شه

وروسته د پېښور د سيمي ځيني ياران يادوي او د ميا عمر څمکني دوه زامن داسي ستايي:

کشر ميان ته په دوه لاسه تعظيم وکه
محمدي صاحب[۵] ته هم په تعظيم پار شه

د اکبر ســــــلام پر هر چا باندي وايه
په دعا مي يادوئ چي برخوردار شه

اکبر چي د تېراه د غرو او ښو خوشنوا بلبل و، په هند کي له ژوندونه په عذاب سوی و او خپل وطن يې داسي ياداوه:

نور توبه مي له پنجابه هم له هنده		په نصيب ځما که خپل ملک و وطن شي
چي خاطر مي دئ بندي په تور وربل کي		ځکه نه مي شي استوګه په کابل کي

اورکزی د پښتنو شاعرانو له کلامه سره آشنا دئ، ډېر شاعران يادوي او خوشحال خان خټک داسي ستايي:

نور د شعر مزه مه غواړه له چا نه		پوهنده د هر کلام ښه سخندان ولاړ
د خوشحال خټک ارمان به اکبر يوسي		چي د ميني د اخلاص کان له جهان ولاړ

خپل سکونت په کشمير کي بيانوي او د هغه ځای په لښکرکښيو کي خپله برخه ښيي:

په کشمير کي وم ځو کاله
په زيارت د پير مرشد مي
آخر نيت مي د کشمير کړ
واسطه سلطان محمود[٦] شو
د کشمير حاکم امير و
له وطنه را روان شوم
بل د ورستو مي غبړ راغی
شو سردار کشمير يې واخيست
و حاکم نورالدين خان
خدای عطا کړ دين، ايمان
له فراقه شوم ناتوان
وين[٧] يې کړو ډېر قاصدان
منافق شو له سلطان
د لښکرو په سامان
چي حاجي کريمداد خان
له درباره د خاقان[٨]

له دې قصيدې څخه ښکاري، چي اکبر د احمدشاه بابا په زمانه کي کشمير ته تللی و، ځکه چي نورالدين خان مصلح الدوله پوپلزی په ۱۱۷۵ هـ کي له احمدشاهي درباره د کشمير ناظم مقرر سوی او هغه ځای يې فتح کړی و، خو وروسته د ۱۱۸٦ هـ په حدودو کي حاجي کريمداد خان پوپلزی عرض بېگي د کهندل خان زوی هلته مقرر سوی دئ[٩]، او لکه چي اکبر پخپل دېوان کي اشارې کوي، دغه حاجي کريمداد خان د ده مخالف و، دی وايي:

"کريمداد قوم درانی افغان با حقير عناد ذاتی داشت".

د اکبر په پښتو او دري اشعارو کي د ده د عمر ډېر وقايع ذکر سوي دي، دی په پښتو اشعارو کي د متوسطي درجې شاعر گڼل کېږي، او کله نامأنوس الفاظ هم استعمالوي، چي ښايي هغه د اورکزو له خاصو محاورو څخه وي، لکه په دې غزل کي:

تا چي زلفي په سپين مخ کړلې الوولي؟		عاشقان دي پکښې بند کړل ډلې ډلي
هسي بحر ستا د ميني لوی عظيم دئ		چي څوک نه ځي ترې بېرون له يوې جلي؟
تر مقدوره ځان په اور کله څوک سوځي		ستا د عشق لنبه راکاږي عالم بلي؟
هر نظر چي ستا د حسن په ليدو کا		د عاشق له سترگو اوښي کا راتلي؟

دغه جور ستا په هر چا هسي ډېردئ
که ستم کړې په اکبر باندي هر ځلي

د اکبر په دري شعرونو کي مناجاتونه، مثنوي، غزليات، رباعيات او مخمسونه شامل دي، د حافظ شیرازي ځيني غزليات تخميس کوي او ځکه چي دی د نقشبندي طريقې پيرو دئ نو يې (نسب نامۀ خواجگان عاليشان) په دري مثنوي کي منظومه کړې او د شاه نقشبند لپاره هم داسي اشعار لري، چي اول بند يې دا دئ:

شاه شاهان و عاشق مولا		سید آل سرور والا
ای شه و شهسوار هر دو سرا		رهبر رهروان راه هدا
یا شه نقشبند بند کشا		مشکلی دارم از برای خدا

مشکلاتم بفضل حق بکشا

د اکبر د دري رباعياتو څخه يوه نمونه:

از نقش اگر درگذری جان بینی		در خوان محبت دل بریان بینی
بر بند دهان و دیدۀ دل بکشای		تا شام و سحر جمال جانان بینی

يو غزل

بمشتاقان رویت قصه هر جا میتوان گفتن
حدیث حسن یوسف بازلیخا میتوان گفتن
چو احوال شهیدان از طبیبان کس نمی پرسد
زبیمار نگاهت با مسیحا میتوان گفتن
فتاده نیم بسمل بر سره همچو من صدها
جفای ابرویش تیغ قضا را میتوان گفتن
چمن گل گل شگفته از نسیم صبح نوروزی
زحال غنچه دلها کسی را میتوان گفتن
خراب بادۀ لعل تو شد امشب اگر بخشی
که حال اکبر بدمست فردا میتوان گفتن

اکبر پخپل ديوان کي شاه عبدالرحيم نقشبندي خپل روحاني پير ستايي او بل خپل استاد شاه معظم ښيي[۱۰]، چي د هغه يوه موعظت نامه په دري نثر هم ليکي.

په دې ډول اکبر اورکزی زموږ د ادبياتو د تاريخ د دوو ژبو يو ښه شاعر او ليکوال او باذوقه سړی دئ، چي زه د ده دغه مستانه بيت د خپل ليک په پای کي وړاندي کوم:

هر ساقي چي د طرب پياله کا پورته
ميخوران به واړه ودانګي دې لور ته

او دا غزل د خواجه محمد بنګښ د هغي غزلي جواب دئ، چي د هغه يو ښکلی بيت دا دئ:

ګوتي توري کړې په ما يې کړې راپوري
زه حيران يم ســـتا د سپينو ګـــوتو تور ته

۱. ظفر نامه ۲\٤۱۲-۳٤۱۲-۱۳۷.
۲. روزنامهٔ غزوات هندوستان ۵۸، د پترگراد طبع، ۱۹۱۵ م. په دې کتاب کې دا نوم غلط اورکزني (؟) چاپ سوی دئ.
۳. د دري د نامه استعمال د فارسي پر ځاي دلته د غور وړ دئ.
٤. کوچ بهار د هند یوه سیمه ده او دلته د کوچ په معنی کې یو راز ایهام موجود دئ.
۵. محمدي حاجبزاده د دیوان خاوند معاصر شاعر، چې د اکثرو شاعرانو او پوهانو سره یې رابطه درلوده.
٦. بنایي چې مراد محمود خان د کشمیر مشر وي، چې د ذهلي له درباره په کعمیر کې ا نواب عنایت الله خان والي کشمیر سره ملګري و او په ۱۱٦۵ هـ افغاني حکومت ته ایل سو.
۷. په اصل نسخه که داسي لیکل سوي دي: آیاوین کول استول دي؟
۸. مراد د احمد شاه بابا دئ.
۹. تیمور شاه دراني، ۲۵٤\۱.
۱۰. پیر معظم شاه د پیر محمد فاضل زوي د پیښور د پیر سباک اوسیدونکي و، چې په هند کې د حافظ رحمت خان بریځ په خدمت کې داخل و او د ده په خواهښت یې د میرما (؟) د پښتو تاریخ افاغنه د تواریخ رحمت خاني په نامه په ۱۱۸۱ هـ لنذ کړ، او تاریخ افاغنه په ۱۰۳۱هـ په پښتو لیکل سوي و. دا کتاب د غښبي او غوري او یوسفزو قبایلو تاریخ دئ، چې اووه مقامه لري، د بایزید انصاري (پیر روښان) او د ده د مریدانو احوال هم لري. د تواریخ رحمت خاني دري ترجمه په ۱۲۲۹هـ اله یار خان د حافظ رحمت خان زوي، د خلاصة الانساب په نامه کړیده (فارسي ادبیات د ستوري تالیف ۳۹٦\۱۱ د لندن طبع ۱۹۵۸م)

وړمه مجله، د ۱۳٤۸ ش کال ځلورمه او پنځمه ګڼه، ٤٦-۵۱ مخونه.